

Žmogaus teisės Lietuvoje

Žmogaus teisės – kaip oras: kol jo netrūksta, net nesusimąstome, kaip tai svarbu.

Kaip mums sekėsi „kvėpuoti“, ko ir kodėl trūškome 2018–2019 metais?

Ramutė ŠULČIENĖ

Nors 8 iš 10 atvejų nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjusių asmenų yra moterys, Lietuvos teisės aktai vis dar neužtikrina lyčiai jautraus požiūrio

Žmogaus teisių stebėjimo institutas prieš savaitę pristatė jau dešimtąją žmogaus teisių padėties Lietuvoje apžvalgą. Ją rengė 19 žmogaus teisių ekspertų – teisininkų, politikos, socialinių ir sveikatos mokslų specialistų. Kaip mūsų šalyje pastaraisiais metais sekėsi užtikrinti žmogaus teises, vienareikšmiškai atsakyti sudėtinga. Situaciją turbūt geriausiai apibūdina apžvalgoje vis kartojama ta pati išvada: nepakankamas dėmesys.

Stinga jautrumo

„Pastaruoju metu mes daug diskutuojame apie žmonių laimę, pasitikėjimą valstybe, institucijomis, nacionalinį saugumą. Tačiau ne visada pagalvojame, kad visa tai tiesiogiai susiję su tuo, kaip valstybėje užtikrinamos žmogaus teisės“, – sako Žmogaus teisių stebėjimo instituto tarybos narys, apžvalgininkas, filosofas Paulius Gritėnas.

Specialistas vardija ne vieną sritį, kurioje dar reikia daug nuveikti, pavyzdžiui, vis dar stringa Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje ratifikavimas. Nors 8 iš 10 atvejų nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjusių asmenų yra moterys, Lietuvos teisės aktai vis dar neužtikrina

lyčiai jautraus požiūrio. Smurto klausimai viešojoje erdvėje dažniausiai subanalunami ir aptariami neįautriai, pavyzdžiui, moters įtempimas į automobilį prieš jos valią pavadinamas šeiminiu konfliktu, užuot įvardijus, jog tai yra nusikalstamas elgesys.

Tos pačios priemonės netinka

Žmogaus teisių stebėjimo instituto projektų vadovė Ugnė Grigaitė aiškina, kad, siekiant spręsti konkrečią problemą visuomenėje, reikia visų pirma aiškiai suvokti ir įvardyti ją lemiančias priežastis. Taigi negalima visų smurto rūšių suplakti į neva vieną ir tą pačią problemą bei visa tai tiesiog vienu ypu bandyti išspręsti tomis pačiomis priemonėmis.

„Egzistuoja milžiniški ir kompleksiniai skirtumai tarp smurto viešojoje erdvėje ir smurto artimoje aplinkoje, tarp konflikto, kur abiejų šalių galios santykis yra lygiavertis, ir sisteminio smurto artimoje aplinkoje, kur galios ir kontrolės strategijos nuolat taikomos visuomet vieno ir to paties asmens kito asmens atžvilgiu, tarp smurto artimoje aplinkoje prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prieš vyrus. Kiekvienu atveju skiriasi priežas-

tys, taigi turi skirtis ir sprendimo būdai. Pavyzdžiui, pykčio valdymo kursai gali būti veiksmingi sprendžiant konfliktus ar smurto viešojoje erdvėje atvejus. Tačiau smurto artimoje aplinkoje prieš moteris atveju yra reikalingi ne pykčio kontroliavimo įgūdžiai (smurtautojai paprastai ir taip puikiai geba kontroliuoti save, pasirinkti, kada ir kaip smurtauti), o neigiamų nuostatų pokytis, kad vyras visgi neturi teisės kontroliuoti moters vien dėl to, jog ji yra moteris, kad partnerystė, sveiki santykiai turi būti grįsti abipuse pagarba ir lygybe“, – tvirtina pašnekovė.

Būtina keisti požiūrį

U. Grigaitės teigimu, dalyje mūsų visuomenės neigiamos nuostatos susiformavo per ilgą laiką ir turi gilią šaknis patriarchalinėje istorijoje, moterys vis dar neretai yra menkinamos, žeminamos, izoliuojamos, kontroliuojamos vyrų, kurie yra įsitikinę, kad tiesiog turi teisę taip elgtis.

Pasak Pasaulio sveikatos organizacijos, bent 1 iš 3 moterų pasaulyje per gyvenimą patiria savo partnerio smurtą, ir tai gali būti ne tik fizinis ar seksualinis, bet ir psichologinis ar ekonominis smurtas. Lietuvos moterys – ne išimtis. Moterys taip pat patiria sisteminį terorizavimą, persekiojimą, o rizika būti nužudytai savo smurtaujančio partnerio padidėja net kelis kartus, kai moteris bando ištrūkti, išsilaisvinti iš tokių santykių. Todėl būtent lyčiai jautrus požiūris ir lyčių nelygybės konteksto mūsų visuomenėje suvokimas bei išmanymas yra itin svarbus siekiant spręsti šią problemą ir užkirsti kelią šios rūšies smurtui.

Nenorimos matyti problemos

Remiantis Europos lyčių lygybės instituto 2019 m. lyčių lygybės indeksu, Lietuva yra vienintelė Europos Sąjungos (ES) valstybė, nepadarusi pažangos lyčių lygybės srityje nuo 2005-ųjų. Žmogaus teisių stebėjimo instituto projektų vadovė Goda Jurevičiūtė primena, kad praėjusių metų pradžioje nuskambėjo-

me visame pasaulyje kaip vienintelė ES valstybė, kuriai vadovavo vien iš vyrų sudaryta Vyriausybė. „Ir šis įvykis tapo simboliu mūsų tariamų pasiekimų lyčių lygybės srityje iliustracija. Kaip jau minėta, vienas iš itin opių klausimų yra Seimo neturėjimas valios ratifikuoti Stambulo konvenciją, nepaisant to, kad 8 iš 10 nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjusių asmenų yra moterys“, – apie skaudžią žmogaus teisių problemą kalba pašnekovė.

Dar viena itin problemiška sritis – žmogaus teisės įkalinimo įstaigose. „Galima pradėti nuo to, kad Lietuvoje 100 tūkst. gyventojų tenka 232 kaliniai. Tai didžiausias skaičius visoje ES. Per pastaruosius 10 metų kasmet Lietuvos įkalinimo įstaigose nusižudė vidutiniškai 8 kaliniai – tai, skaičiuojant 100 tūkst. gyventojų, yra 3 kartus didesnis savižudybių rodiklis nei tarp gyventojų laisvėje. Kaliniai nuolat patiria kitų nuteistųjų ir pareigūnų smurtą“, – apžvelgia G. Jurevičiūtė.

Turinys, o ne forma

Kaip vieną iš senesnių ir niekaip neišsprendžiamų problemų žmogaus teisių specialistai įvardija priešiniama partnerystės įteisinimui. Mūsų šalyje nėra galimybės sudaryti partnerystę nei skirtingų lyčių, nei tos pačios lyties poroms.

2019 m. Konstitucinis Teismas priėmė nutarimą, kuriame buvo aiškiai pabrėžta, kad visos nesantuokinės šeimos, gyvenančios šeimos gyvenimą, turi teisę į teisinę apsaugą. Dar kartą patvirtinta tai, kad socialinėje realybėje šeimos gyvenimas yra gyvenamas ne tik sudarius santuoką, bet ir faktinę šeimos partnerystę. Svarbu šeimos santykių turinys, o ne forma. Kitaip tariant, nėra jokių formalių kliūčių, kad nebūtų galima įteisinti šeimos partnerystės teisinių santykių reguliavimo. Reikia turėti omenyje, kad galimybė sudaryti partnerystę mielai naudotųsi ir dalis nesusituokusių moterų ir vyrų, kuriems tai būtų patogų dėl įvairių mokesčių, turtinių ir asmeninių priežasčių.

Nesuprantame, ko netenkame

P. Gritėno manymu, didelė problema ta, kad tam tikros temos tiesiog nėra matomos

kalbant apie žmogaus teisių problematiką. Jos neatpažįstamos kaip žmogaus teisių srities objektas. „Saviraiškos laisvės, duomenų apsaugos ar net teisės į sveikatą temos vis dar suprantamos kaip nesusijusios su kasdieniu gyvenimu ir ne itin svarbios. Daugeliui žmonių šių teisių aktualumas įgyja prasmę tik individualiai susidūrus su tam tikrais pažeidimais“, – sako Žmogaus teisių stebėjimo instituto tarybos narys.

Pavyzdžiui, kiekvienas iš mūsų turime teisę į sveikatą. Tačiau ji neapsiriboja vien teise į prieinamą ir kokybišką sveikatos priežiūros paslaugas, apima ir teisę nepatirti diskriminacijos, teisę gauti informaciją mums suprantama kalba ir forma. G. Jurevičiūtė primena, kad rimta problema vis dar išlieka korupcija sveikatos priežiūros sektoriuje, todėl yra pažeidžiamos mūsų teisės į lygiateisišką sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumą.

Laisvė sakyti ir pareiga gerbti

G. Jurevičiūtė atkreipia dėmesį ir į dar vieną ne iki galo suvokiamą problemą. Pasak pašnekovės, saviraiškos laisve neretai laikoma laisvė sakyti, ką tik nori, neatsižvelgiant į kito žmogaus orumą. Todėl socialinėje žiniasklaidoje, interneto portalų komentaruose yra suvesėjusi neapykantos kalba – ja siekiama pasityčioti ir pažeminti kitą žmogų dėl jo negalios, kilmės, odos spalvos, lytinės orientacijos ar tapatybės, tikėjimo, kitų požymių.

„Demonstruojant savo diskriminacines nuostatas retai susimąstoma, kokį poveikį tai turi žmonėms, kurie užsipuolami vien dėl to, kokie jie yra, dėl jų tapatybės. O jei tokiais komentarais susidomi teisėsauga, pradedama naudotis saviraiškos laisvės argumentu. Tačiau reikia prisiminti, kad žmogaus teisės sudaro nedalomą visumą – jos yra neatsiejamos ir viena nuo kitos priklausomos, ir jų pagrindas yra pagarba žmogaus orumui“, – pabrėžia G. Jurevičiūtė.

Vertinama palankiai

Kaip minėta, tai jau dešimtoji žmogaus teisių padėties Lietuvoje apžvalga. Žmogaus teisių stebėjimo instituto advokacijos

vadovė Mėta Adutavičiūtė, šiame institute dirbanti jau beveik dešimtmetį, prisimena, kad nuo pat pradžių žmogaus teisių padėties apžvalgos buvo palankiai vertinamos tiek visuomenės, tiek valstybės institucijų atstovų.

„Tai vienintelis Lietuvoje tokio pobūdžio leidinys, kuriame pateikiamos aktualiausias žmogaus teisių padėties Lietuvoje tendencijos, tad ši informacija yra svarbi ir reikalinga įvairių sričių specialistams, akademikams, institucijų atstovams, sprendimų priėmėjams, politikos formuotojams, užsienio šalių ambasadoms. Viena iš ankstesnių apžvalgų buvo pristatyta tuometei Lietuvos Respublikos Prezidentei Daliai Grybauskaitėi susitikimo metu, taip pat Seimo nariams ir valstybės institucijų atstovams pristatymo renginyje Seime. Džiaugiamės, kad žmogaus teisių padėties apžvalgos sulaukia dėmesio ir žiniasklaidoje“, – sako M. Adutavičiūtė.

Geresnio gyvenimo link

Kodėl tokių apžvalgų apskritai reikia? Kodėl svarbu jas rengti? G. Jurevičiūtė atkreipia dėmesį, kad žmogaus teisių padėties apžvalgoms skirtus straipsnius, paremtus tyrimais, teismų nutarimais, teisės aktų analizėmis, tarptautinių organizacijų rekomendacijomis, žiniasklaidos žurnalistais, ekspertais. Autoriai apžvelgia platų žmogaus teisių klausimų spektrą – nuo kovos su diskriminacija ir smurtu rezultatų, teisės į laisvę ir jos atėmimo iki saviraiškos, religijos ir susirinkimų laisvės bei asmens duomenų apsaugos. Jų parengtos analizės leidžia retrospektyviai pažvelgti į pokyčius, vykstančius mūsų visuomenėje, – tiek teigiamus, tiek neigiamus.

„Tikimės, kad šią apžvalgą perskaitys politikai, valstybės institucijų atstovai ir susirašys būtinus atlikti namų darbus, o žurnalistai ir nevyriausybinės organizacijos atstovai apie šiuos uždavinius jiems vis primins. Jei kai kurie skaitytojai dar nėra įpratę į visuomenės reiškinius žvelgti pro žmogaus teisių prizmę, manau, kad apžvalga gali būti puikus įvadas – joje ne tiesiog išvardijamos mūsų teisės, o pasitelkus tam tikrus įvykių, atvejų analizes atskleidžiama, kaip jos

realiai yra įgyvendinamos, kaip būtų galima gerinti padėtį mūsų šalyje, visuomenėje, bendruomenėse, kad kiekvienas žmogus galėtų gyventi oriai, būti gerbiamas ir džiaugtis gera gyvenimo kokybe. Be to, svarbu pabrėžti, kad, nors problemų išties nemažai, apžvalgoje aptariami ir teigiami poslinkiai, kas teikia vilčių ir įkvėpimo nenuleisti rankų siekiant tolesnio progreso“, – dėsto pašnekovė.

Sveikintini, bet maži žingsniai

„Kaip teigiamus pokyčius galima paminėti, kad nebuvo fiksuota sisteminių problemų dėl susirinkimų laisvės ar trukdymų organizuoti taikius susirinkimus, nepaisant to, kad vis dar pasitaiško, jog teisėsaugos pareigūnai imasi ne visuomet pagrįstų veiksmų susirinkimų dalyvių atžvilgiu“, – sako G. Jurevičiūtė.

Pašnekovė pabrėžia, kad vis mažėja įtariamųjų, kuriems taikomas suėmimas, skaičius. „Suėmimas – griežčiausia priemonė, kuri gali būti taikoma nusikaltimo padarymu įtariamam asmeniui. Iš esmės tai yra laisvės atėmimas dar iki teismo sprendimo. Ši priemonė laikoma rimtu laisvės suvaržymu ir gali būti taikoma tik tuomet, kai yra duomenų, pagrindžiančių jos būtinumą. Apibendrinant galima pasakyti, kad tam tikrų teigiamų pokyčių fiksuojama daugelyje sričių: tobulinti teisės aktai, im-

tasi įvairių iniciatyvų, pilietinė visuomenė vis labiau įtraukiama į sprendimų priėmimą, tačiau 2018–2019 metais nebuvo proveržio lygmenų permaitinimų, todėl sunku ką nors išskirti“, – teigia Žmogaus teisių stebėjimo instituto atstovė.

Kur link suksime?

Vengrija ar Šiaurės Europos valstybės? Tokiu klausimu buvo pristatyta apžvalga. G. Jurevičiūtė atkreipia dėmesį, jog pastaraisiais metais iš Vengrijos, kaip, beje, ir Lenkijos, pasigirsta nerimą itin keliančių žinių.

„Tarptautinė organizacija „Freedom House“ neseniai paskelbė, kad Vengrija jau nebėra demokratiška valstybė, o Lenkija suka panašiu keliu. Abiejose šalyse smarkiai apribota žiniasklaidos laisvė, o Vengrijoje dargi suvaržytos rinkimų galimybės. Tokios tendencijos išties kelia nerimą ir norėtųsi, kad Lietuva judėtų priešinga kryptimi – šalių, kuriose žmogaus teisės yra rodoma didesnė pagarba, link. Galime pasidžiaugti, kad, skirtingai nei Vengrija, mes jau į antrą apžvalgą iš eilės nebeįtraukiame skyrelio apie teisę į laisvus rinkimus, nes sisteminių problemų nebėra fiksuojama. Tiesa, šį klausimą išsamiau analizuojame diskriminacijos dėl negalios srityje, nes asmenų, turinčių negalią, teisės rinkimų metu dar nėra visiškai užtikrinamos“, – pabrėžia G. Jurevičiūtė.

Žmogaus teisių padėties Lietuvoje apžvalgos leidžia retrospektyviai pažvelgti į pokyčius, vykstančius mūsų visuomenėje, – tiek teigiamus, tiek neigiamus